

Lilian Zøllner
Ph.D. Centerleder
Center for Selvmordsforskning
Søndergade 17, 5000 Odense C
e-mail: lz@selvmordsforskning.dk

Lilian Zøllner er centerleder ved Center for Selvmordsforskning i Odense. Forsker i sårbarhed, selvskade og selvmordsadfærd og er medforfatter til bogen Når selvmordet truer (2003). Har udgivet bøgerne Unges holdninger til døden (1996) samt Unges holdninger til etiske spørgsmål om liv og død (1991). Har været formand for Foreningen Mit livstestamente – retten til en værdig død og har været debattør i Det Etske Råds udgivelse om aktiv dødshjælp – behov for nye regler?

Selv mord, assisteret selvmord og aktiv dødshjælp –

hverdagssprogets etiske dimension

Mennesket lever på det grundvilkår, at vi ikke kan give os selv livet, og vi kan ikke ophæve døden. Vi har en vished om, at vi skal dø og en uvished om hvornår og hvordan. Denne personlige vished om at vort liv ophører, synes ikke at præge vor dagligdag. Vi har planer for fremtiden, drømme om det, vi skal nå at udrette og visioner for det liv, som ligger foran os. Vissheden om døden er suspenderet, og i stedet lever vi i håbet om en fremtid, hvor livets grænser ikke er fastlagte.

For nogle mennesker kan visioner for og drømme om fremtiden ophøre grundet sygdom, ulykke, livshændelser eller alder, og i stedet kan tanker om livets afslutning begynde at fylde. Visheden om døden er ikke mere suspenderet, men er i stedet en konfrontation med det faktum, at dø skal ethvert menneske helt alene. Den enkelte kan indtil det sidste være omgivet af familie og venner, men intet andet menneske end ikke den eller de nærmeste er sammen med den enkelte i døden.

Tanker om den sidste tid før døden kan give anledning til frygt for smerte, frygt for tab af værdighed, og frygt for at komme i en situation, hvor det liv, som skal leves, forekommer den enkelte at være umenneskeligt. Endvidere kan teknologiens muligheder for at forlænge livet ud over kroppens almindelige ydeevne, give anledning til overvejelser om tiden før dødens indtræden og begreber som eutanasi, selvmord, assisteret selvmord og aktiv dødshjælp kan indgå i overvejelserne.

Eutanasi

Eutanasi (græsk "den gode død" eller "den rette død") bruges oftest i dag af læger og er som begreb uløseligt knyttet til det *at fremkalde døden*.¹ Der har gennem nazitiden været tale om, at eutanasi har været brugt som begreb for at aflive "livsuegnede" og eliminere "uværdige".² De mange forskellige betydninger af begrebet eutanasi har alle det til fælles, at der er tale om en handling, som har til hensigt og som fører til at afkorte menneskets liv ud fra, hvad den handlende selv anser for gode og rette motiver. Hvad der er den *gode død* eller den *rette død* er vi som mennesker uvidende om, idet vi ikke har kendskab til selve *døden*. Vi har kendskab til *livet*, og vi kan have nogle visioner om, hvordan vi ønsker at leve den sidste del af livet og nogle overvejelser om, hvilken hjælp vi ønsker i forbindelse med den sidste tid.

Hverdagssproget

Hverdagssproget kan hjælpe os til at indgå i etiske overvejelser om livets afslutning. Hverdagssproget indeholder en etisk og moralsk dimension. Gennem hverdagssproget får vi indblik i overvejelserne om det gode liv med og for den anden. Hvilke etiske principper skal veje tungere end andre? Hvem er den svage part og hvilke hensyn skal prioriteres før andre? Og gennem hverdagssproget får vi indblik i, hvad et givet samfund på en given tid har anset for at være rigtigt og forkert, sandt og falsk, godt og ondt. Vi forsøger nemlig med hverdagssproget at sætte ord på vore valg og

vore handlinger, kort sagt vor måde at være til på eller vor måde at leve eller dø på.

Selvmord

Et begreb i hverdags sproget, som vedrører døden, er begrebet selvmord. Hvad betyder det? Hvad knytter det an til? Hvilke vurderinger ligger implicit i begrebet? Hvilke etiske principper ligger til grund for vurderingerne?

Begrebet selvmord defineres i Ordbog over det danske Sprog som en *"handling, hvorved man forsætlig berøver sig selv livet"*.

Selve denne gamle danske definition indeholder en moralsk vurdering. At berøve nogen noget er forkert – også selv om det er én selv, der berøves. Denne vurdering skærpes yderligere ved, at der er tale om forsætlighed dvs. at handlingen ikke er et hændeligt uheld eller er sket ved en fejl. Tværtimod er der tale om, at handlingen er sket med en bestemt hensigt.

Endvidere ligger implicit i definitionen, at livet er noget værd, at det er noget værdifuldt, der frarøves eller fratages én – og det uanset hvilken form for liv der er tale om. Definitionen indeholder ikke en vurdering af, om livet for den enkelte kan forekomme at være så lidelsesfyldt, meningsløst eller håbløst, at det ikke synes værd at leve.

Selvmord består af to sammensatte begreber. Første del af begrebet – selv – angiver, at mordet ikke begås af udefrakommende eller af en myndighed, men at det er den enkelte selv, som har iværksat og gennemført handlingen.

Anden del af begrebet – mord - angiver, at der er tale om en handling, som fratager mennesket livet. Endvidere angiver begrebet, at handlingen er tilsigtet og måske endog grundigt planlagt. Begrebet mord er absolut negativt ladet både i den danske kultur, men også i andre kulturer, og i langt de fleste de lande er mord forbundet med hårde straffe. I nogle lande anses mordet på én selv for at være en kriminel handling og er som følge heraf forbundet med alvorlige sanktioner af social art.

Indledningsvis er der med andre ord tale om, at begrebet selvmord fokuserer på selve handlingen. Men udover handlingen indeholder begrebet langt mere. Der er tale om liv og død – et før og et efter. Liv og død

er to modsatrettede begreber, som ikke lader sig gradbøje, men som i stedet angiver, at der er noget, vi som mennesker ikke kan forfine, udviske eller beherske. Det er noget, der er absolut og uigenkaldeligt – noget som ikke kan ændres. Hverdagssproget udtrykker dette omkring livets begyndelse og om livets afslutning: man kan ikke være lidt gravid eller lidt død. Enten er man gravid, eller også er man det ikke. Enten er man død, eller også er man i live. Derimod kan man være døende, idet dette er en proces. Man kan ikke begå mord på sig selv og forblive i live.

Assisteret selvmord

Udsagnet assisteret selvmord er med stigende hyppighed blevet anvendt i debatten inden for de seneste år. Udsagnet er dybest set et udtryk for et ønske fra det enkelte menneske om hjælp til eller assistance til at dø. Begrundelserne for at få hjælp til at begå selvmord kan være mange og af vidt forskellig art. Den person, som ønsker hjælp til at begå selvmord, kan være alvorligt syg med lammelser og derfor ikke i stand til at berøve sig selv livet. Der kan være tale om, at personen tidligere i forløbet har forsøgt at tage sit eget liv og at forsøget mislykkedes med fysiske skader til følge samt stærke belastninger for de pårørende.

Det er værd at bemærke, at man anvender begrebet assisteret selvmord i stedet for dødshjælp. Dermed tilkendegiver man rent sprogligt, at valget er éns eget men at en anden (fx et familiemedlem, en god ven eller en læge) påtager sig at udføre det drab på én selv, som man har besluttet sig for at begå, men ikke fysisk eller psykisk er i stand til.

Aktiv dødshjælp

Begrebet dødshjælp er i modsætning til selvmord positivt ladet. Som begrebet udtrykker, drejer det sig om *hjælp til at dø* - en hjælp, som er udsprunget af den medicinske udviklings muligheder for at udsætte døden.

Aktiv dødshjælp vil ofte i praksis sige, at det er lægen, som aktivt griber ind på begæring fra patienten med det formål at afslutte dennes liv.

Begreberne selvmord, assisteret selvmord og aktiv dødshjælp retter fokus mod selve handlingen og ikke de spørgsmål, som handlingen knytter an til, og som vedrører *mennesket*. Overvejelser af eksistentiel art hører mennesket og ikke dyrene til. Menneskene har i sig evnen til at tænke over ret og uret, sandt og falsk, godt og ondt. Mennesket adskiller sig fra dyrene ved kunne

foretage et etisk valg på baggrund af en analyse og ved at kunne sætte ord på valget. Deraf følger også, at definitionen af begreberne kan tage sig forskelligt ud afhængig af, hvem der definerer, og i hvilken sammenhæng definitionen finder sted.

De spørgsmål af eksistentiel art, som udspringer af begreberne selvmord, assisteret selvmord og aktiv dødshjælp, er bl.a.: Hvad er meningen med livet? Hvad er meningen med mit liv? Hvordan ser jeg mit liv i sammenhæng med andres liv? Formår jeg at række ud over mig selv og indgå i sammenhæng med andre? Hvilke forhold medfører, at livet tager sig ud, som det gør? Hvilke forhold er til at ændre, og hvilke grundvilkår er jeg nødt til at bøje mig for?

Etiske principper

Spørgsmålene knytter an til de principper, som anvendes i overvejelserne om det at være menneske. Her er retten til at bestemme over sit eget liv og sine egne handlinger efter den plan, man selv har valgt (autonomi-princippet) et grundfæstet princip. Princippet indebærer en pligt til at respektere det enkelte menneskes velovervejede valg, som er foretaget i overensstemmelse med religiøs overbevisning, samvittighed og værdier.

Princippet om menneskelivets ukrænkelighed indebærer, at man ikke må tilintetgøre det værd, som ethvert menneske har i kraft af selve det at være menneske. Der kan argumenteres for princippet om livets ukrænkelighed ud fra en religiøs forankring og ud fra mere verdslige overvejelser. Ud fra en religiøs forankring må livet betragtes som helligt og som et mysterium. Mennesket har ikke givet sig selv livet, men har fået det skænket som en gave. Derfor har det enkelte menneske (og samfundet) et ansvar for at forvalte dette liv på en sådan måde, at det ikke krænkes. Ud fra en verdslig tankegang anskues ethvert menneskes liv som et absolut gode. I vor kultur kommer menneskelivets ukrænkelighed til udtryk som en fælles folkelig moralsk opfattelse i form af et drabstabu, og derfor må livet ikke krænkes uanset omstændighederne.

Princippet om det enkelte menneskes værd indebærer, at alle mennesker har et lige og uantasteligt værd. Mennesket har en værdi i sig selv, og bør altid og under alle omstændigheder betragtes, som det vedkommende er, og ikke hvad vedkommende kan fysisk eller intellektuelt. Princippet om menneskets værd forbyder derfor også at vurdere mennesket ud fra

sygdom, psykisk formåen, alder, samfundsklasse, politisk gruppe, race og køn.

Princippet om at minimere lidelse – også kaldet lidelsesprincippet – bygger på, at mennesket ikke bør *forårsage* lidelse, da lidelse er af det onde. I stedet bør mennesket søge at afhjælpe andres lidelse eller befri andre for nød og lidelse – eller som det mindste vælge et alternativ, der indebærer, at man gør mindst skade.

Når det gælder selvmord, assisteret selvmord og aktiv dødshjælp, vejer princippet om det enkelte menneskes værd, princippet om at minimere lidelse og princippet om menneskets ukrænkelighed juridisk tungere end princippet om autonomi. Begrundelsen for denne vægtning af principperne skal søges i lyset af de grundvilkår, der er for vort liv. Den enkelte lever ikke udelukkende som et selvberørende menneske. I stedet er vi henvist til hinanden, vi har noget af et andet menneskes liv i vor hånd, vi lever i gensidig afhængighed³. Vi kan fremme eller hæmme hinandens liv, andre mennesker kan være vor livslykke eller tragedie. Dette grundvilkår kan ikke ændres, og som følge heraf fremkommer fordringen om at tage vare på den andens liv, hvilket indebærer at forebygge selvmord.

Ud fra princippet om autonomi kan man til tider høre, at ethvert menneske har ret til at bestemme over sin egen krop, og selvmord dermed er en menneskeret. Dette synspunkt giver anledning til at stille spørgsmålet om, hvorvidt en anden så har pligt til at assistere den enkelte med at tage sit eget liv? Svaret må være, at man ikke kan gøre sig til herre i den andens verden. Respekten for den andens uafhængighed og reaktion på det vi siger eller gør, og de anmodninger om assistance, vi måtte komme med, må altid være sammenkoblet med viljen til at lade den anden være herre i hans egen verden. Sagt med K.E. Løgstrups ord: "Hvad den anden vil gøre med ens ord og handlinger skal man ikke forsøge at bestemme."⁴

Princippet om at minimere lidelse er centralt i forhold til den situation, hvor et menneske ønsker andres hjælp til at afslutte livet. At minimere lidelse kan bestå i den menneskelige kontakt, som er det helt centrale i omsorgen for en syg eller en døende. Den menneskelige kontakt, som den ses på hospice, fremhæves ofte som et fornemt eksempel på at minimere lidelse for et andet menneske. Dertil kommer muligheden for at lindre ved smertebehandling. I Danmark er det tilladt at anvende lindrende midler,

hvis en patient er uafvendeligt døende, selv om dette kan medføre frem-skyndelse af dødstidspunktet.

Det kan virke provokerende at henvise til menneskelig kontakt og til at anvende lindrende midler for mennesker, som ikke er uafvendeligt døende, men som ønsker at dø grundet lidelse og sygdom. Vi kan spørge om det er en pligt at leve og om andre kan påføre et menneske en sådan pligt? For at kunne svare på spørgsmålet er det nødvendigt at vende blikket mod det grundvilkår, vi lever på. Vi er viklet ind i hinandens skæbne, og vi har til stadighed noget af et andet menneskes liv i vor hånd. Eller sagt på en anden måde: Noget af det andet menneskes liv er udleveret én. Vi kan ikke leve, hvis den ene ikke tager vare på den andens liv. Et ønske om at blive frataget livet er en udfordring for dette grundvilkår – både for den enkelte person, som præsenteres for ønsket og for samfundet.

Forskning har påvist, at hovedparten af de mennesker, som har tanker om at tage deres eget liv, ikke har talt med nogen om det. De har ikke ladet andre få indblik i den psykiske smerte, det er for dem at leve. Med deres tavshed viser de en manglende tillid til, at andre kan være noget for dem, at andre kan lindre, at andre kan give den omsorg, som gør, at livet er værd at leve. Denne viden er brugbar, idet vi herved kan intensivere muligheden for at give den syge og lidende nærhed, støtte, omsorg og næstekærlighed. Vi kan intensivere mulighederne for, at vi får sat ord på den angst for døden, som også kan være en angst for at være alene i den sidste tid uanset om det er timer, uger eller måneder. Vi kan intensivere mulighederne for at støtte de pårørende. Og endelig kan vi fremme en åbenhed, således at livets afslutning ikke er tabu.

¹ Døds kvalitet. Tværfaglige overvejelser om døden. Peder Nørgaard-Højen (red.) Århus, 1986

² Rendtorff, Jacob Dahl: Bioetik og Ret. Kroppen mellem person og ting. Center for Etik og Ret. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik. Københavns Universitet, 1999.

³ Løgstrup, K.E.: Den etiske fordring. København, 1983

⁴ Ibid.